

SÒNIA GROS LLADÓS

UNED (Girona)

Una nota sobre Lucrècia en *Lo somni* de Bernat Metge

Palabras clave: Lucrècia — *Lo somni* — Bernat Metge — Petrarca.

Introducció

Quan Bernat Metge, en el llibre quart del seu diàleg *Lo somni*, desenvolupa la magnífica lloa de les dones per tal de rebatre els arguments del seu oponent, l'endeví grec Tirèsias, empra com a “exemplar de castedat” la figura de la matrona romana Lucrècia. Metge al·ludeix d'aquesta manera al tret més significatiu d'aquest personatge i s'insereix en la tradició de models exemplars femenins representada en la literatura clàssica per l'obra de Valeri Màxim i represa amb èxit en els inicis de l'humanisme per Petrarca i Boccaccio, entre altres¹. Aquests són, en efecte, els textos sobre els quals basteix Metge l'elogi a les dones, identificats per primera vegada per Alòs-Moner, i les fonts detectades fins ara pels estudiosos en el passatge metgià: els *Factorum et dictorum*, VI, 1, *Familiares* XXI, 8 i *De claris mulieribus* XLVIII, conjunció de fonts que induïren Vilanova a qualificar la labor de Metge com a “erudición humanística francamente insólita”².

¹ Recentment s'ha suggerit la presència de Plutarc, a partir de la primerenca traducció de les *Vides* a l'aragonès, elaborada en el cercle de Fernández de Heredia abans de l'any 1385. *Lo somni* en seria la primera manifestació de la recepció en les lletres de la Corona d'Aragó, a partir dels contactes de Metge amb Avinyó, on viatjà com a ambaixador el 1395. La presència de Plutarc contribuiria a explicar l'eliminació d'aspectes negatius en les figures femenines que presenta Metge en relació amb les seves fonts directes: “Lo cierto es que Plutarco ofreció a humanistas como Metge un auténtico aval para la aceptación social de una mujer cultivada”. J. Redondo, S. Sancho, “Las mujeres plutarqueas en el humanismo catalán: de Bernat Metge a Beuter”, en: J.M. Nieto, R. López (eds.), *El amor en Plutarco*, León, 2007, pp. 687–697.

² “Vemos, pues, que Bernat Metge, afecto a la moda italiana y buen conocedor de las corrientes literarias que predominan en Occidente, percibe con fina intuición de humanista el verdadero espíritu renacentista que Petrarca y Boccaccio habían extraído de la antigüedad grecorromana.

Concretament, en aquest passatge, Metge segueix literalment la nòmina de dones excelses de la Roma antiga que Petrarca havia evocat en la vuitena carta del llibre XXI de les *Familiares*, adreçada a l'emperadriu Anna amb motiu del naixement de la seva filla i datada cap al 1358. La referència concreta de Petrarca a Lucrecia és la següent: “Nam quis, queso, Lucretiam verbis equet, pudicitie severissimum exemplar? cuius etsi factum usquequaque non probem, quod alienum scelus tam graviter in suo corpore ulta est, nequeo tamen generosam iram et omnis turpitudinis impatientem animum non mirari” (*Fam.* XXI, 8, 24). Els textos, tanmateix, més cèlebres que relaten amb detall la història de la dissortada matrona romana es remunten més enllà de la breu referència de Valeri Màxim (ca.15 a. C.-ca.35 d. C.).

Les versions clàssiques: Livi, Ovidi i Valeri Màxim

Podem afirmar que la versió de Tit Livi (ca. 27 a. C.) sobre la història de Lucrecia, tot i no ser la més antiga en la literatura romana³, sí que fou la més difosa en el món clàssic al voltant d'aquest cèlebre episodi⁴. En el llibre I d'*Ab urbe condita*, Livi ofereix un extens relat de la violació i posterior suïcidi de Lucrecia, tot incidint en les implicacions polítiques i morals de la història. A la versió de Livi, cal afegir-hi la que Ovidi desenvolupa al llibre segon dels *Fasti*, en què el poeta, per oposició a l'historiador, subratlla el drama individual del personatge femení.

Sólidamente apoyado en su erudición latina, respaldado por la autoridad clásica de Valerio Máximo y por la lección humanística de los dos grandes escritores italianos, inicia su glorificación de la naturaleza femenina que alcanzará su máximo apogeo con la literatura del Renacimiento. Frente a la actitud misógina de los moralistas medievales, que tiene un último y genial exponente en la diatriba del Corbaccio, la idealización femenina del *De claris mulieribus* es una anticipación medieval del espíritu renacentista. Y su valoración de las reinas y heroínas de la antigüedad clásica, en sustitución de las santas y soberanas piadosas glorificadas por la hagiografía de la Edad Media, es un rasgo característico de la emancipación del humanismo respecto a la escolástica.” A. Vilanova, “La génesis de *Lo somni* de Bernat Metge”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 27, 1957–58, pp.150–151. Sobre la consideració de Bernat Metge com a humanista, vegeu J. Butinyà, *En los orígenes del Humanismo: Bernat Metge*, Madrid, 2002. Altres estudiosos prefereixen insistir en l'amplitud de la cultura literària de Metge, desvinculant-la taxativament de la valoració d'humanista, com L. Badia, dins: B. Metge, *Lo somni*, Barcelona, 1999 o S. Cingolani, *El somni d'una cultura: “Lo somni” de Bernat Metge*, Barcelona, 2002.

³ F. Moya del Baño, “El romance de Tarquino y Lucrecia”, *Miscelánea Medieval Murciana*, XIX–XX, 1995–1996, p. 233; C. Martín, “La historia de Lucrecia en prosa y verso”, dins: J. Luque et al. (eds.), *Dulces Camenae. Poética y poesía latinas*, Jaén–Granada, 2012, pp. 1361–1362.

⁴ Tenim notícies de versions de la llegenda sobre Lucrecia en l'Antiguitat, en grec i en llatí, per part d'autors com Fabi Pictor, Acci, Dionisi d'Halicarnàs, Diodor Sicul, Plutarc, Dió Cassi o Sèneca (C. Martín, *op.cit.*, pp. 1361–1362). La popularitat de la història es manté al llarg de l'Edat Mitjana i s'incrementa al final del període medieval. La trobem en obres d'autors com Dante, el *Roman de la rose*, Petrarca o Boccaccio, Juan de Mena, el marquès de Santillana, Chaucer, Christine de Pizan o Salutati. Per a un catàleg força complet de les versions, en prosa i en vers, sobre la violació i suïcidi de Lucrecia fins a l'època contemporània, vegeu C. Martín, *op.cit.*

La versió de Livi (*Ab urbe condita* I, 57–59) és prou coneguda. Sext Tarquini, inflammat per les lloances de Col·latí, espòs de Lucrècia, i alhora per la bellesa i castedat de la dona, decideix posseir-la per la força i amb aquest propòsit es presenta en absència del marit, al vespre, a la casa de Col·latí. Enmig del silenci i la tranquil·litat de la nit, Tarquini s'introdueix en la cambra de Lucrècia i l'amenaça, primer amb la mort, després davant la resistència de la dona, amb el deshonor de simular l'adulteri amb un esclau. Sext consuma l'agressió i abandona la casa de Col·latí. Lucrècia reacciona immediatament i envia a buscar el seu espòs i el seu pare amb testimonis de confiança. Davant d'ells, Lucrècia relata la desgràcia patida i el terrible succés —“rem atrocem”—. Entre llàgrimes la matrona explica el succeït, tot remarcant la pèrdua de l'honor femení —“amissa pudicitia”—, i subratllant fermament la seva innocència: el seu cos ha estat ultratjat però l'esperit és innocent: “ceterum corpus est tantum violatum, animus insons”. Tanmateix, la dona afronta inflexible la mort, malgrat les súpliques del pare i espòs i els altres testimonis del relat, amb la intenció de servir d'exemple d'honestedat a les dones romanes. Abans de consumir-la, però, exigirà als barons presents el compromís de castigar l'agressor. Lucrècia rebutja el consol i les raons dels qui l'escolten i assumeix voluntàriament el terrible final, tot apel·lant a la necessitat exemplar de la castedat femenina: “Ego me etsi peccato absolvo, supplicio non libero; nec ulla deinde inpudica Lucretiae exemplo vivet” (I, 58, 10). El relat de Livi conclou amb la venjança del poble encapçalada per Brutus contra la violència dels Tarquinis, l'expulsió de la monarquia i la subsegüent instauració del consolat. L'èmfasi de la narració de Livi rau, doncs, en la virtut indestructible de la dona, la defensa de l'honor familiar i la dignitat extrema de la solució final que Lucrècia, lliurement, escull.

Ovidi, de la seva banda, subministra una versió poètica de la història, tot incidint en el drama personal de Lucrècia. En el llibre segon dels *Fasti* (8 d. C.), el poeta recrea l'episodi de la violació i suïcidi de Lucrècia com a explicació de l'origen de la festa romana del *regifugium*, que se celebrava el dia 24 de febrer. Ovidi perfila curosament el retrat del personatge femení i descriu Lucrècia amb detall, amatenent als deures com a esposa i mestressa de la llar en absència del marit. El poeta la descriu amb minuciositat: la matrona està filant la llana entre les seves esclaves mentre les alligona a treballar amb urgència i acabar una capa per a l'espòs. És notable el detallisme de l'ambient femení, íntim i familiar, del qual Ovidi subratlla la llum tènue, la veu suau de les dones. Lucrècia es mostra abatuda: apostrofa a la ciutat, causant dels seus mals, i es plany de l'absència de Col·latí; tem per la seva sort, atès el seu conegut valor amb l'espasa, i expressa l'angoixa per la situació incerta del marit i, alhora, el desig contingut de l'anhelat retorn, amb un llenguatge poètic molt proper al de les *Heroides*. Com era esperable en un autor bon coneixedor de la psicologia femenina com Ovidi, el poeta es deté en l'escena i s'interessa pels sentiments de la dona, plasma el dramatisme del moment, subratllant la pena i les llàgrimes de Lucrècia, el rostre enfon-

sat. Tot en ella és honrós, digne i adequat a la seva situació d'esposa. De sobte, apareix Col·latí i Lucrècia reviu, penjant-se del seu coll: "deque viri collo dulce pependit onus" (v. 760).

Ovidi recalca també la passió incontrolable de Sext —"caeco amore" (v. 762)— atret per la bellesa de la dona: el color niví i el cabell ros de Lucrècia, la bellesa natural, sense artifici. A més, el subjuga la veu, les paraules. El desig augmenta davant la impossibilitat d'aconseguir-la. El poeta dosifica magistralment la tensió creixent de la narració, contraposant les intencions perverses de l'agressor, i la innocència i ingenuïtat de Lucrècia, tot anticipant la desgràcia imminent que amenaça la dona.

El relat de la violació és força similar al de Livi, però Ovidi remarca la indefensió de Lucrècia, i es demora en la descripció de la reacció femenina: la matrona resta aterrida, paralitzada, sense forces per respondre. Tremola com una ovelleta atacada per un llop ferotge: "parva sub infesto cum iacet agna lupo" (v. 800). Com en la narració de Livi, Lucrècia cedeix només davant el temor de la infàmia d'un fals adulteri. En la confessió dels fets al pare i marit, la dona es mostra aclaparada per la desgràcia, incapaç d'enllaçar les paraules i superar l'ofensa rebuda. A penes articula un discurs intel·ligible i, malgrat el consol i la comprensió dels parents, Lucrècia es nega a si mateixa el perdó. Es traspasa el pit amb l'espasa que duia oculta i cau ensangonada davant els peus del seu pare i, fins i tot en el moment de la mort, ens dirà Ovidi, la seva darrera preocupació serà caure "honeste" (v. 833). Mentre Brutus inflama els ànims dels qui contemplen l'escena, Lucrècia assenteix, gairebé exànime, a les paraules del romà.

Ovidi subratlla en l'episodi la desgràcia personal de la matrona romana, l'ofensa que pateix com a dona i remarca, per contra, la perversió i la violència de l'agressor. Focalitza la seva versió en la tragèdia individual del personatge, al qual tracta amb delicadesa i tendresa. Suprimeix el discurs de venjança de la dona immediatament abans del suïcidi i ens ofereix el retrat d'una dona aclaparada per l'infortuni i la desesperació. En cap moment, per contra, es refereix a la dimensió exemplar de l'acció de Lucrècia. Tot i que Ovidi subratlla la virtut de la dona, el retrat que ens presenta incideix en aspectes com l'amor incondicional envers l'espòs, el dolor, la fragilitat, el temor, la paràlisi que experimenta després de l'agressió. Tampoc dedica cap atenció el poeta a la possible culpa de Lucrècia o a la distinció que ella mateixa estableix, en la versió de Livi, entre l'esperit, innocent, i el cos, deshonorat.

Pel que fa a Valeri Màxim, només dedica unes línies a la figura de Lucrècia en la part que mostra els exemples ressenyables de *pudicitia* dels seus *Dictorum et factorum memorabilium* (ca. 31 d. C.):

Dux Romanae pudicitiae Lucretia, cuius uirilis animus maligno errore fortunae muliebre corpus sortitus est, a <Sex.> Tarquinio regis Superbi filio per uim stuprum pati coacta, cum grauissimis uerbis iniuriam suam in concilio necessariorum deplorasset, ferro se, quod ueste

tectum adtulerat, interemit causamque tam animoso interitu imperium consulare pro regio permutandi populo Romano praeibit (6.1.1).

La preeminència de la matrona romana, tanmateix, s'adiu amb el lloc que l'escriptor li atorga, el primer dels nombrosos *exempla* que adduirà, i amb el qualificatiu amb què la presenta, “dux Romanae pudicitiae”. Valeri Màxim remarca, en la línia de Livi, l'esperit viril de la matrona i l'eloqüència amb què reclama als seus parents el càstig per al violador. Es refereix, a més, en cloure l'exemple, a les implicacions polítiques de l'acció heroica de Lucrècia. La seva història dóna pas, a continuació, a un reguitzell d'exemples de barons romans que castiguen implacablement actes d'estupre comesos contra les seves famílies, sovint amb la mort de les víctimes. A més, com comentarem més endavant, l'escriptor inclou, entre els darrers exemples femenins de castedat que ofereix, el d'Hippo, una jove grega que es llença al mar “ut morte pudicitiam tueretur” (6. ext.1), exemple que recull també Metge, immediatament a continuació del de Lucrècia, i que no apareix, al contrari, com veurem, en les fonts més directes del passatge⁵.

Ja des d'una perspectiva cristiana analitza sant Agustí l'episodi de la violació i suïcidi de la matrona, en relació amb la qüestió de l'estupre de cristianes en captivitat. Agustí recorda la fama merescuda de Lucrècia, entre els antics: “Lucretiam certe, matronam nobilem ueteremque Romanam, pudicitiae magnis efferunt laudibus” (*De ciuitate Dei*, I, XIX). En la breu referència a l'episodi, subratlla la perversió del fet i l'exigència de venjança de la dona, abans del suïcidi:

Huius corpore cum uiolenter oppresso Tarquinii regis filius libidinose potitus esset, illa scelus improbissimi iuuenis marito Collatino et propinquo Bruto, uiris clarissimis et fortissimis, indicauit eosque ad uindicatam constrinxit. Deinde foedi in se commissi aegra atque inpatiens se peremit (I, XIX,1).

La primera qüestió que interessa a sant Agustí és, doncs, la de la castedat femenina: “Quid dicemus? Adultera haec an casta iudicanda est?” (I, XIX, 3). El bisbe d'Hipona absol la matrona romana de la culpa d'adulteri i l'exalta com a model de castedat —“hoc tam nobili feminae huius exemplo” (I, XIX, 8) —, però a Agustí li interessa, a més, una altra vessant de la situació, de més gravetat, al seu parer: la qüestió del suïcidi. I en aquest aspecte, condemna taxativament l'acció de Lucrècia i la contraposa a la de les dones cristianes, forçades en captivitat, i que, tanmateix, no han castigat la culpa aliena amb un segon crim:

⁵ Butinyà ja assenyalava, en relació amb un altre comportament exemplar femení citat per Metge en *Lo somni*, el d'una filla que alletava el seu pare en la presó, ajudant-lo a evitar la mort, “la labor de recorte de la *Familiar* XXI, 8 hacia Valerio Máximo, cuyo naturalismo matiza Petrarca, y la actitud contraria de Metge rescatando al latino”, J. Butinyà, dins: B. Metge, *Lo somni. El sueño*, ed. de J. Butinyà, Madrid, 2007, p. 243, n. 379.

Non hoc fecerunt feminae Christianae, quae passae similia uiuunt tamen nec in se ultae sunt crimen alienum, ne aliorum sceleribus adderent sua, si, quoniam hostes in eis concupiscendo supra commiserant, illae in se ipsis homicidia erubescendo committerent (I, XIX, 10).

Elles són, en la visió renovada que ofereix sant Agustí, els vertaders models de castedat, que superen el paradigma clàssic de Lucrècia, en evitar el suïcidi:

Habent quippe intus gloriam castitatis, testimonium conscientiae; habent autem coram oculis Dei sui nec requirunt amplius, ubi quid recte faciant non habent amplius, ne deuiant ab auctoritate legis diuinae, cum male deuitant offensionem suspicionis humanae (I, XIX, 10).

Les versions dels autors italians: Petrarca i Boccaccio

En la carta vuitena del llibre XXI de les *Epistolae Familiares*, redactada en la dècada dels anys cinquanta del segle XIV, Petrarca s'adreça a l'emperadriu Anna, en resposta a una missiva anterior en què la dama l'informava del naixement de la seva filla i aprofita l'esdeveniment per realitzar “multa de laudibus feminarum”. En primer lloc, l'escriptor dirigeix un apòstrofe laudatori a la seva destinatària, de la qual lloa qualitats com la “sapientiam” i “tam insolitam et tam raram tuam humanitatem” (XXI, 8, 1). Entre els arguments que empra, tot citant l'autoritat de sant Agustí, Petrarca menciona el fet que Crist, el redemptor, nasqué també d'una dona, tal com han fet igualment els reis i senyors terrenals. Ara bé, i aquí rau la novetat de l'aretí, la maternitat no és en absolut l'únic valor femení i aquest és el punt crucial que Petrarca desenvoluparà al llarg de l'epístola: “Adde quod nec partu tantum, sed ingenio et virtute multiplici et rebus gestis et regni gloria sexus est nobilis” (XXI, 8, 4).

La defensa de les dones se centrarà, en efecte, en una àmplia varietat de virtuts i fets diversos. En els exemples que presenta Petrarca dominen les dones cèlebres de l'Antiguitat clàssica, alternant-se la grega i la romana, però inclouen, a més, dones d'altres pobles, com Semíramis, Thamiris, Cleòpatra o Zenòbia. Hi ha, també, referències a dones cristianes, com la comtessa Matilde o la mateixa emperadriu, o figures en qui convergeixen ambdues tradicions com les Sibíl·les o Proba. I els àmbits en què sobresurten aquestes dones excel·lents inclouen des del saber al valor guerrer, la pietat o la virtut conjugal. La relació de l'aretí segueix una gradació ascendent en la presentació de les figures femenines i es tanca amb el grup excels de matrones romanes, en el qual ubica Petrarca a Lucrècia. En aquesta secció final de la carta, s'incrementa el retoricisme del text amb l'acumulació de paral·lelismes i interrogacions retòriques. Culminant una cuidada estructura circular, l'escriptor clou l'epístola amb la interpel·lació final a l'emperadriu, a la qual identifica amb la romana Lívia.

Aquesta epístola petrarquesca és el model sobre el qual construeix Metge la lloa a les dones amb què inicia el llibre IV de *Lo somni*. La versió metgiana conserva la menció a la majoria dels personatges femenins que cita Petrarca, tot i que n'altera en ocasions l'ordre. Omet les referències a Cleòpatra, a la comtessa Matilde o Livia. Hi incorpora l'*exemplum* de Griselda, amb la menció a la seva traducció al català, el de les dones d'Israel, o el d'Hippo, immediatament després de Lucrècia, que en el text de Valeri Màxim hem vist que apareixia també com a exemplar de *pudicitia*. Substitueix, a més, els exemples de noms femenins de ciutats gregues i romanes pel de "Barchinona" i en comptes de cloure el catàleg de dones magnífiques amb una figura del seu temps, l'emperadriu Anna, com feia Petrarca, Metge ho farà amb la galeria de reines catalanes.

Ens detindrem, tot seguit, en el passatge concret en què Petrarca es refereix a Lucrècia, l'antecedent immediat que segueix Metge a *Lo somni*, com prova l'acarament dels textos:

Nam quis, queso, Lucretiam verbis equet,
pudicitie severissimum exemplar? cuius etsi
 factum usquequaque non probem, quod *alienum scelus* tam graviter in suo corpore ulta est,
 nequeo tamen generosam iram et omnis turpitudinis impatientem animum non *mirari*. (*Fam.*
 XXI, 8, 24)

No pux callar aquell *rigorós exemplar de castedat*, Lucrècia, la qual après que hagué descobert a son marit Col·latí e a son pare, parents e amichs, que Sexto, fill de Tarquí, la havia per força carnalment coneguda, se mes un coltell pel ventre davant ells; e volent mostrar a les dones forçades, jatsia castes de cor, què devien fer, foragità l'esperit. *Pus meravellador és que loador*, però (e esquivador és entre nosaltres christians ço que fèu); car punint lo *peccat strany en lo seu cors*, matà aquell. Vosaltres, gentils, ho havets loat, car acostumat ho haviets, quan vos plahia. (*LS*, IV, 242)⁶

Metge introdueix una important variació formal en el text de Petrarca: la substitució de la interrogació per una afirmació més contundent en la qual s'involucra personalment Bernat personatge en primera persona ("No pux callar..."), afirmació amb què reprèn els mots que el mateix Petrarca emprarà més endavant ("Nequeo tamen..."). La ruptura en la successió paral·lelística d'interrogacions amb una estructura similar reforçada per l'anàfora del pronom interrogatiu *quis* de l'original petrarquesc, remarca l'excepcionalitat del cas de Lucrècia. Sí que conserva, en canvi, Metge literalment els qualificatius que Petrarca adjudica al personatge: "*pudicitie severissimum exemplar*" / "*rigorós exemplar de castedat*", invertint els elements de l'aposició de l'original. Conserva, a més, Metge la combinació petrarquesca "*alienum scelus*" —simi-

⁶ Citem a partir de l'edició del text de *Lo somni* a cura de Júlia Butinyà: B. Metge, *Lo somni. El sueño...*

lar a la que hem trobat en el text de sant Agustí “crimen alienum”— en “peccat strany” i la condemna explícita de l’acció, “non probem”, tot i reconèixer l’admiració que desperta la reacció de Lucrècia i el valor moral de la resposta: “nequeo generosam iram et omnis turpitudinis impatientem animum non mirari”⁷. Trets que recull també Metge, que expressament vincula, com feia sant Agustí, el rebuig al suïcidi de Lucrècia als valors cristians, malgrat reconèixer l’admiració per l’acte realitzat⁸.

Cap a l’any 1361 Boccaccio inicia la composició de *De claris mulieribus*, un tractat en llatí que revisarà i polirà fins poc abans de morir, el qual palesa una de les preocupacions recurrents en l’obra de l’escriptor certaldès: l’interès per la dona. En aquesta obra, dedicada a Andrea Acciaiuoli, Boccaccio ofereix un ampli catàleg de dones, majoritàriament paganes, cèlebres per la rellevància del seus fets, amb la intenció de mostrar un ensenyament moral, com afirma en el *Proemi*, a les lectores. Boccaccio es mostra en aquesta obra molt lluny ja de la tradició medieval dels relats religiosos de dones virtuoses i s’apropa, en canvi, a la línia de vides il·lustres de dones de l’Antiguitat, exemplificada per Valeri Màxim, autor ben difós en l’època, del qual realitzà una versió en català Fra Antoni Canals cap al 1395. Entre les cent sis biografies de Boccaccio, que segueixen el model del *De viris illustribus* de Petrarca, dominen amb claredat les dones de l’Antiguitat Clàssica, sovint, com és el cas de Lucrècia, paradigma de valor moral i, en particular, d’amor conjugal. Les fonts clàssiques més utilitzades per Boccaccio en aquesta obra són precisament Valeri Màxim i Livi, com succeeix en el relat de Lucrècia que ens ocupa. Com veurem tot seguit, Boccaccio no empra el text d’Ovidi sobre l’episodi de Lucrècia, com sí fa, en canvi, en la biografia que la precedeix en el *De claris mulieribus*, la de Safo (XLVII), en què Boccaccio utilitza com a font el text de les *Heroides* ovidianes. Sabem, a més, que el certaldès coneixia bé diverses obres d’Ovidi⁹,

⁷ Butinyà indica com a font del passatge metgià de Lucrècia una altra referència petrarquesca al suïcidi, del *De remediis*, II, 119 (J. Butinyà, dins: *ibidem*, p. 243) en què l’aretí admet el suïcidi com a acció tolerable més que admirable. No recull, en canvi, Metge en *Lo somni* la referència negativa, també del *De remediis*, de Lucrècia com a exemple de l’efecte pernicios de la bellesa femenina, que ha arribat a destruir imperis: “Hi sunt forme labilis et caduce fructus, qui persepe non opulentas tantum domos, sed ingentes urbes et magna nonnunquam imperia everterunt. Note sunt historie; certe nisi formosa adeo esset Helena, Troia mansisset; nisi tam formosa Lucretia Romanum regnum non tam velociter corruisset” (I, 72).

⁸ No hi ha unanimitat entre els estudiosos pel que fa a la presència de l’obra agustiniana en *Lo somni*. Butinyà hi identifica l’empremta d’algunes obres, en especial de les *Confessiones* o el *De Civitate Dei* (J. Butinyà, “Cicerón, Ovidio, Agustín y Petrarca en *Lo somni* de Bernat Metge”, *Epos*, 10, 1994, pp. 173–201). Cingolani, en canvi, no hi troba “cap rastre” (S. Cingolani, dins: B. Metge, *Lo somni*, ed. de S. Cingolani, Barcelona, 2006, p. 31). Tot i així, l’ascendent de sant Agustí en *Lo somni* és innegable a través de la influència interposada del *Secretum* (S. Gros, “Sobre el passatge final de *Lo Somni* i la presència del *Secretum*”, *eHumanista/IVITRA*, 4, 2013, pp. 73–96).

⁹ M. Hernández, “Boccaccio y el mundo clásico”, *Analecta Malacitana*, 20, 1, 1997, p. 77.

entre les quals els *Fasti*, que fa servir com a font en altres biografies femenines del *De claris*, com ara la de Ceres o la d'Europa¹⁰.

Boccaccio ja remarca el valor de Lucrècia com a model de castedat conjugal en la presentació del personatge en el títol com a esposa de Col·latí i és en aquest aspecte en què incideix en el seu relat. Si, per a Metge, el valor de Lucrècia rau en ésser “rigorós exemplar de castedat”, per a l'italià es tracta igualment d'un model del pudor romà i santíssim ornat de l'antiga i noble modèstia —“romane pudicitie dux egregia atque sanctissimum vetuste parsimonie decus”—, reprenent els mots de Valeri Màxim “dux Romanae pudicitiae”; i, arriba a afirmar, pel seu comportament la més admirable de les dones romanes: “inter romanas matronas speciosior visa sit”. Tot i que l'antecedent més immediat del text de Metge l'hem de buscar en la versió de les *Familiares*, l'escriptor català amplifica la referència petrarquesca a Lucrècia, possiblement a partir del text boccaccià, text que Metge coneixia bé sens dubte i utilitzà en molts passatges de *Lo somni*, i que li oferia un relat complet i minuciós de la història inspirat fidelment en el text del llatí Livi¹¹.

Boccaccio, en efecte, reproduceix literalment els mots de la Lucrècia de Livi per a justificar la seva acció —“Ego me, si peccato absolveo, supplicio non libero; nec ulla deinceps impudica, Lucretie vivet exemplo”—; i subratlla com Metge, a qui no interessien per contra les connotacions polítiques de l'acte, el valor heroic del personatge i el caràcter exemplaritzant de la terrible acció que escomet. El suïcidi, a més, no mereix en cap moment la condemna ni tan sols cap reticència per part de Boccaccio, que lloa, ben al contrari, obertament l'honestedat de l'acció de la matrona romana, recordant-ne, com els autors llatins, la vinculació amb la fi de la tirania reial i l'inici de la llibertat a Roma: “Infelix equidem pulcritudo eius et tanto clarius, nunquam satis laudata, pudicitia sua dignis preconiiis extollenda est, quanto acrius ingesta vi ignominia expiata; cum ex eadem non solum reintegratum sit decus, quod feditate facinoris iuvenis labefactarat ineptus, sed consecuta sit romana libertas” (9).

Vilanova assenyala l'influx preponderant de l'obra boccacciana¹² en *Lo somni*, tot i matisar que es reflecteix en la inspiració més que en l'aspecte pròpiament formal i que el text segueix principalment Petrarca, fins al punt de qualificar la versió de Metge com a “literal y absoluta”, malgrat reconèixer-hi la presència indiscutible de Valeri Màxim i Boccaccio. Altres estudiosos

¹⁰ Boccaccio, *Mujeres preclaras*, ed. i trad. de V. Díaz-Corralejo, Madrid, 2010, pp. 75 i 90.

¹¹ Cingolani inclou una altra obra boccacciana com a font, les *Esposizioni*, en què Boccaccio parafraseja en vulgar la versió que havia elaborat anteriorment en el *De claris mulieribus* (S. Cingolani, dins: B. Metge, *Lo somni*, ed. de S. Cingolani..., p. 240). En canvi, es mostra contundent en rebutjar la presència de Livi en *Lo somni* (S. Cingolani, *El somni d'una cultura...*, pp. 80–82).

¹² “Es, pues, el genio narrativo de Boccaccio el que acapara de manera predominante y exclusiva las predilecciones literarias de nuestro escritor. Es, sobre todo, una influencia espiritual, un sentido profundo del mundo clásico, un amor apasionado por las obras de la antigüedad lo que despierta la lectura de Petrarca”. A. Vilanova, *op. cit.*, p. 154.

s'inclinen per un fonament petrarquesc per a tota l'obra¹³. De fet, el catàleg de dones exemplars de l'Antiguitat que citava Petrarca en l'epístola de les *Familiars* és pràcticament el mateix que recull Boccaccio en el *De claris mulieribus*, amb excepcions aïllades com la d'Hippo, no mencionada per l'aretí, que apareix, en canvi, en Boccaccio (LIII) i, com hem vist en Valeri Màxim, com a model de castedat¹⁴.

Conclusions

El matís que introdueix Metge en la seva referència es revela, doncs, summament significatiu en la valoració moral de l'acció de Lucrècia des d'una perspectiva cristiana. En aquest sentit, Metge s'apropa clarament a la postura de Petrarca i encara més, creiem, a la de sant Agustí, que havia absolt la matrona del pecat d'adulteri, no pas del de suïcidi. Per contra, no mostra cap interès en la dimensió política del succés o en les implicacions psicològiques de l'episodi. Lucrècia es configura exclusivament com un exemple moral, un paradigma de castedat femenina, que Metge guarneix amb les virtuts imprescindibles en aquesta visió del personatge. No trobem, sorprenentment, cap rastre d'Ovidi¹⁵, l'obra del qual emergeix magistralment en altres moments de *Lo somni*.

La breu referència metgiana a Lucrècia esdevé, a més, un exemple preciós del tractament de les fonts en l'escriptura del barceloní, del diàleg que estableix amb els autors precedents i de la tradició a la qual s'adhereix conscientment. El passatge que hem comentat està bastit sobre una hibridació de textos llatins, seguint el model més immediat de les *Familiars* de Petrarca, al qual incorpora, amb maduresa i coherència, el pòsit d'altres lectures, en una tria summament significativa de les seves preferències estètiques i ideològiques: el Boccaccio llatí, inserit en la tradició exemplar llatina de comportaments vir-

¹³ S. Cingolani, *El somni d'una cultura...*, pp. 126–164; S. Gros, *op. cit.*, p. 73.

¹⁴ Heus ací l'acarament dels dos textos:

Graeca femina nomine Hippo, cum hostium classe esset excepta, in mare se, ut morte pudicitiam tueretur, abiecit. Cuius corpus Erythraeo litori adpulsum proxima undis humus sepulturae mandatum ad hoc tempus tumulo contegit: sanctitatis uero gloriam aeternae traditam memoriae Graecia laudibus su<m><m>is celebrando cotidie florentiorem efficit (VAL. MAX. 6.ext.1).

No fou menor ni menys cautelosa guardiana de la sua castedat Hipo, fembra grega fort bella, la qual, com fos presa per enemics en una nau, e veés que la sua castedat no podia conservar sinó per mort, se gità en la mar, e morí. (*LS*, IV, 244).

¹⁵ Entre les obres ovidianes identificades com a fonts de *Lo somni* trobem les *Metamorfosis*, les *Heroides* i les *Epistulae ex Ponto* (J. Butinyà, dins: B. Metge, *Lo somni. El sueño...*, pp. 39–52; S. Cingolani, *El somni d'una cultura...*, p. 81). No hi ha constància, per contra, de la presència directa dels *Fasti*.

tuosos de Livi i, en especial, Valeri Màxim, amanit amb detalls cristianitzats de sant Agustí.

Referències bibliogràfiques

San AGUSTÍN

1951 *La ciudad de Dios, libros 1–2*, Madrid, CSIC.

BOCCACCIO G.

1967 *De mulieribus claris*, dins: Zaccaria V. (ed.), *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*, Milano, Mondadori.

2010 *Mujeres preclaras*, ed. i trad. de V. Díaz-Corralejo, Madrid, Cátedra.

BUTINYÀ J.

1994 “Cicerón, Ovidio, Agustín y Petrarca en *Lo somni* de Bernat Metge”, *Epos*, 10, pp. 173–201.

2002 *En los orígenes del humanismo: Bernat Metge*, Madrid, UNED.

CINGOLANI S.

2002 *El somni d’una cultura: “Lo somni” de Bernat Metge*, Barcelona, Quaderns Crema.

GROS S.

2013 “Sobre el passatge final de *Lo Somni* i la presència del *Secretum*”, *eHumanista/IVITRA*, 4, 2013, pp. 73–96, <http://www.ehumanista.ucsb.edu/eHumanista%20IVITRA/Volume%204/eHumanista%20Ivitra%204/6.gros.pdf> [3 de juny de 2014].

HERNÁNDEZ M.

1997 “Boccaccio y el mundo clásico”, *Analecta Malacitana*, 20, 1, pp. 73–94.

LIVIUS T.

1898 *The History of Rome, Book I*, dins: Weissenborn W., Müller H.J. (eds), Leipzig, Teubner, en: Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0169%3Abook%3D1%3Achapter%3D57%3Asection%3D1> [2 de maig de 2014].

MARTÍN C.

2012 “La historia de Lucrecia en prosa y verso”, dins: Luque J. *et al.* (eds.), *Dulces Camenae. Poética y poesía latinas*, Jaén–Granada, SeLat., pp. 1359–1370.

METGE B.

1999 *Lo somni*, ed. de L. Badia, Barcelona, Quaderns Crema.

2006 *Lo somni*, ed. de S. Cingolani, Barcelona, Barcino.

2007 *Lo somni. El sueño*, ed. i trad. de J. Butiñá, Madrid, Centro de Lingüística Aplicada Atenea.

MOYA DEL BAÑO F.

1995–1996 “El romance de Tarquino y Lucrecia”, *Miscelánea Medieval Murciana*, vol. XIX–XX, pp. 233–244.

OVIDIUS NASO P.

1933 *Fasti*, ed. de J.G. Frazer, London, Cambridge, MA., William Heinemann Ltd., Harvard University Press, en: Perseus Digital Library, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0547%3Abook%3D2> [11 d’abril de 2014].

PETRARCA F.

1942 *Le Familiari*, IV, ed. de V. Rossi, Firenze, Edizione Nazionale delle Opere di Francesco Petrarca XIII.

1997 *De remediis utriusque fortunae*, dins: *Opera Omnia*, ed. de P. Stoppelli, Roma, Lexis Progetti Editoriali.

REDONDO J., SANCHO S.

2007 “Las mujeres plutarqueas en el humanismo catalán: de Bernat Metge a Beuter”, dins: Nieto J.M., López R. (eds.), *El amor en Plutarco*, León, Universidad de León, pp. 687–697.

VALERIUS MAXIMUS

1888 *Factorum et dictorum memorabilium libri nouem*, ed. de C. Kempf, Leipzig, en: Bibliotheca Augustana, http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost01/Valerius/val_fac6.html#01 [20 de maig de 2014].

VILANOVA A.

1957–1958 “La génesis de *Lo somni* de Bernat Metge”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 27, pp. 123–156.

A note on Lucretia in Bernat Metge’s *Lo somni*

Key words: Lucretia — *Lo somni* — Bernat Metge — Petrarch.

Abstract

This paper aims to analyse the figure of Roman Lucretia character in her literary classical tradition, considering the main versions in ancient and Italian literature, to observe Metge’s treatment of Lucretia’s tradition. We compare different texts on Lucretia’s rape, those of Livy, Ovid and Valerius Maximus in Latin Literature; Christian interpretation by Saint Augustine; and Italian humanism recreations by Petrarch and Boccaccio. We observe *Lo somni*’s reference to Lucretia as based mainly on Petrarch’s *Familiars* but we also corroborate that Metge completes his text with details he takes from other authors to elaborate a personal recreation. In conclusion, Metge’s reference to Roman Lucretia confirms the relevance of Petrarch’s prose to his work and the way he consciously dialogues with classical and Italian authors.